

УДК 930.1+378.61

**ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ
МОРФОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО ІНСТИТУТУ
В 40-Х-90-Х РОКАХ ХХ СТ.**

О. З. Децик, І. М. Клим, І. В. Стовбан

*Івано-Франківський національний медичний університет;
76018, Івано-Франківськ, вул. Галицька, 2; тел. +380 (3422) 2-42-95;
e-mail: pk@ifntu.edu.ua*

У статті досліджуються закономірності виникнення та особливості розвитку морфологічної наукової школи Івано-Франківського державного медичного інституту. З'ясовуються причини та індивідуальні мотиви основних наукових досягнень представників даної школи. Аналізуються їхні основні методологічні підходи та емпіричні методи дослідження. Класифікуються наслідки наукової діяльності школи

***Ключові слова:** Медицина, історія, методологія, філософія науки, системний підхід, структурний функціоналізм, медична практика.*

Для історії медицини вивчення всіх складників науково-дослідницького процесу відіграє значну роль. Тому дослідження сутнісних сторін діяльності представників морфологічної школи Івано-Франківського державного медичного інституту Ю.П. Мельмана, Б.В. Шутки, М.Г. Шевчука, В.А. Левицького, В.Л. Зеляка, М.В. Долішнього, І.Г. Дацуна, Л.І. Хананаєва, М.С. Клипич та багатьох інших є важливим. Ця школа характеризується як територіальним розташуванням, так і зверненням уваги на окремі наукові проблеми. Слід наголосити на двох основних причинах розвитку науки, у тому числі й виникнення наукових шкіл: 1) мотивація і потреби дослідження; 2) наявність методологічного і методичного інструментарію, а також засобів науково-дослідницької діяльності. При дослідженні розвитку морфологічного наукового напрямку зазначеного вищого навчального закладу необхідно звернути увагу не тільки на конкретні суспільно-історичні потреби відкриттів та інновацій її, але й на специфічну, індивідуальну або групову науково-дослідницьку мотивацію вказаних вчених, що має вагоме значення для розвитку сучасної філософії та історії науки.

Загалом, розвиток медицини в Україні досліджували вітчизняні науковці Я. Ганіткевич і С.Й. Кухта. Основні тенденції і чинники становлення морфологічних наук у нашій країні в період існування СРСР аналізували радянські дослідники Р.В. Бородулін, П.Ю. Заблудовський, Б.Д. Петров. Загальні риси діяльності морфологічної школи Івано-Франківського державного медичного інституту були об'єктом дослі-

дження українських учених Л.Г. Сулими, Т.Г. Гончарової, М.Г. Сівера, А.В. Пушکارа. Перший період розвитку наукового напрямку був описаний вітчизняними науковцями Л.І. Хананаєвим, Т.В. Котурбашем, М.Г. Шевчуком, І.Г. Дацуном. Однак, недостатньо звернено увагу на узагальнення причин і закономірностей появи і розвитку цього напрямку в сучасній українській медицині, поєднання останніх з аналізом еволюції наявної методології цієї ж наукової школи і зростання її матеріальної бази та наслідків її діяльності, зокрема на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Метою дослідження є встановлення сутності та закономірностей діяльності морфологічної школи ІФНМУ.

Згідно мети поставлено наступні завдання:

- 1) виокремлення загальносупільних потреб та особистих мотивів виникнення і розвитку наукової медико-біологічної школи;
- 2) аналіз основних теоретико-методологічних підходів та конкретних методів дослідження застосовані представниками згаданої школи ІФНМУ;
- 3) опис матеріальної та функціональної бази забезпечення діяльності вчених, які представляли цей напрям;
- 4) узагальнення наслідків діяльності представників школи для вітчизняної науки.

Бажання радянських державних діячів підняти престиж радянської влади у регіоні, котрий був відносно другорядним у часи міжвоєнної Польщі з-поміж земель Галичини, було, на наш погляд, однією з основних причин відкриття як Станіславського державного медичного інституту, так і заснування у червні 1945 р. кафедри анатомії людини, а також постійного покращення наукової кваліфікації представників місцевого професорсько-викладацького складу та постачання висококваліфікованих наукових кадрів з територій, які вже до 1939 р. перебували у складі СРСР. Окрім того, представники радянської морфологічної науки відчували посилену потребу спростувати існуючі на той час західну теорію автогенезу і протиставити їй учення про еволюційну мінливість біологічного організму, у тому числі й людського [1, с. 218]. Основними напрямками дослідження представників морфологічної школи були вивчення міжнервових зв'язків внутрішніх органів та проблема колатерального кровообігу [12, с. 13]. Одним із чинників відкриттів та інновацій, проведених Ю.П. Мельманом та іншими науковцями, був мотив, який полягав у бажанні поєднати теоретичну науку, емпіричні експерименти і лікарську практику [10, с. 3]. Подібне значення також мала й дослідницька установка, щодо вивчення певного складника людського організму як у стані норми, так і патології [3, с. 11]. Слід зауважити, що ці індивідуальні й групові мотиви дослідників фактично є окремими методологічними підходами. З іншого боку, представники цієї школи вважали надзвичайно важливою науковою метою саме узагальнення знання

про якийсь відносно великий складник людського організму [6, с. 137; 10, с. 3]. На жаль, не у всіх представників тогочасної радянської, у тому числі й української біологічної, медичної наук, ми можемо знайти дуже часте бажання здійснити дане узагальнення на противагу опису й різному теоретичному аналізу тої чи тої сфери організму. Досить помітною є надзвичайна зацікавленість представниками згаданої школи складністю будови того чи того складника тіла людини, або його незвичайно сильних і виразних функцій, що, на наш погляд, було одним із найбільших індивідуальних мотивів досліджень найрізноманітніших частин людського організму [10, с. 3; 5, с. 3]. Щодо вивчення функціональної іннервації органів травлення, то велику роль у виборі Ю.П. Мельманом даного об'єкту дослідження зіграли погляди, поширені в Харківському медичному університеті та наявні у нім наукової школи В.П. Воробйова, до якої Мельман належав, робив перші досліди на тваринах, пов'язані з цією сферою [9, с. 3-5]. Для самого науковця потреба вивчення такої проблеми як колатеральний кровообіг була пов'язана з його участю у Другій світовій війні, де мали місце серйозні труднощі з наданням медичної допомоги пораненим. Зокрема, це стосувалося невизначеної діяльності хірурга у випадку порушення цілісності магістральних судин стегна, яке поєднувалося зі зміщенням м'язового масиву і осколковим переломом стегнової кістки. Така проблема в умовах складності військової ситуації в районі бойових дій вимагала від військових хірургів ампутації кінцівок і тому можливість відновлення цього різновиду кровообігу в останніх ставала надзвичайно гострою [11, с. 19]. Окрім того, на мотивацію вибору згаданим дослідником саме цієї сфери дослідження вплинула його прихильність до твердження російського вченого початку ХХ ст. В.А. Оппеля про анатомічну і фізіологічну достатність колатералів, як одного з базових пунктів учення про периферійний кровообіг з точки зору динаміки його розвитку і забезпечення реституції порушення циркуляції [7, с. 19]. Ю.П. Мельман досить тісно співпрацював з відомим радянським морфологом Б.А. Долго-Сабуровим, з яким він підготував спільну доповідь на одній із всесоюзних конференцій наприкінці 50-х рр. ХХ ст., та В.Н. Черніговським [2, с. 198]. Слід зауважити, що співпраця відомого науковця з Б.А. Долго-Сабуровим була помітна і під час подальшої розробки проблеми колатерального кровообігу.

Звичайно, що представники морфологічної школи Івано-Франківського державного медичного інституту були представниками діалектичного матеріалізму, і, принаймні, офіційно проголошували цю метаметодологію як основну, або ж звертали увагу на її корисні положення, якими були вивчення складників людського організму у тісному зв'язку із вивченням відповідних елементів організму тваринного, як попередників перших у процесі еволюції, трактування всіх цих складників не як щось постійне, а таке, що змінюється під впливом останньої [8, с. 86]. Однак, говорячи про методику і методологію науковців морфологічної

школи медичного інституту, потрібно, на наш погляд, вказати на застосування системного структурно-функціонального підходу, який мав своє обґрунтування ще у соціальній філософії XIX ст., не був запозичений Ю.П. Мельманом, Б.В. Шуткою, М.Г. Шевчуком та багатьма іншими вченими цього наукового напрямку від представників зарубіжних соціальних наук, наприклад, Т. Парсонса, Д. Істона, які заснували його у 30-50-х рр. XX ст., вивчаючи офіційні та скриті (латентні) функції соціальних груп, організацій і норм та зв'язок (зокрема і зворотній) соціальної чи політичної системи з її зовнішнім середовищем, задля самозбереження останньої [14, с. 19; 13, с. 8-181]. Цей метод був запозичений представниками морфологічної школи від радянського науковця П.К. Анохіна, котрий застосовував подібний підхід у природничих науках [3, с. 189-190]. Особливо чітко визначили згадане зацікавлення цим підходом Ю.П. Мельман і Є.М. Нейко в 90-х роках. Проте, згідно з даними лінгвістичного аналізу, поданими у тогочасних друкованих джерелах, мотивів та результатів досліджень цих науковців, вони були прихильниками згаданого методологічного принципу вже у 80-х роках і навіть у більш ранньому періоді. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує те, що застосування системного і структурно-функціонального методу у представників морфологічної школи згаданого інституту має свої особливості у порівнянні з радянською анатомічною наукою. Зокрема, слід зауважити, що для останньої, починаючи від В.П. Воробйова, В.Н. Черніговського та Б.А. Долго-Сабурова, було характерне трактування структури і функції та відношення між ними повністю у загальнофілософському діалектико-матеріалістичному мета-методологічному розумінні: відношення між формою та змістом, формою і функцією [1, с. 218]. Отже, основна увага тут зверталася не на наявні системи, підсистеми, елементи і зв'язки, а також на функції, пов'язані з цими елементами та зв'язками. Навпаки, основним було знаходження у тої чи тої речі або явища, які мали особливу форму, притаманне їм застосування, яке б узгоджувалось саме з уявленням про біологічну еволюцію. У той же час, структурно-функціональний підхід вважався надто абстрактним і таким, який через просту схему прагнув пояснити всі явища як суспільного буття, так і природи загалом. Тільки у 80-х роках почали звертати увагу на системний метод і структурно-функціональний підхід, використовуючи їх як елемент методики дослідження, виокремлюючи у ньому такі різновиди, які пізніше одержали назву системно-структурний та системно-функціональний. Якщо у першому надавали перевагу насамперед структурі: підсистемам, елементам та зв'язкам, за допомогою вивчення яких необхідно було б шукати функції, то у системно-функціональному методі – передусім на функції тої чи тої речі, або процесу, котрі, будучи системами, мають завдання (функції), спрямовані на самозбереження. Саме з огляду на процес забезпечення функцій необхідно шукати якихось невідомих частин, наприклад, органів людського ор-

ганізму, їх підсистем, тканин, клітин тощо. Останній з цих методів мав велику прихильність у представників радянської природничої науки, адже жива матерія розумілася цими вченими річчю, яка розвивається саме через задоволення згаданих вище потреб. Ю.П. Мельман, Б.В. Шутка та інші науковці вказують на важливість зв'язку підсистеми із системою та визначення останнього. З іншого боку, вказуючи на необхідність поєднання пізнання структур та їхніх функцій, вони часто змінюють своє ставлення до цих двох явищ буття. Вони переважно вказують на більшу важливість функції [3, с. 189]. Однак, ці науковці часто дотримувалися твердження, що не існує якихось чисто функціональних хвороб. Цей погляд був протилежний твердженню деяких радянських медиків. Згідно з Ю.П. Мельманом і Б.В. Шуткою, будь-які зміни функцій можна обов'язково побачити у змінах структурних. У майбутньому дані функціональні зміни можна «прочитати» не тільки на рівні органів, тканин і клітин, котрі були основним об'єктом вивчення цих дослідників, але й у сфері органел цих клітин [10, с. 162]. Таким чином, на наш погляд, дослідники морфологічної школи були представниками системно-структурного підвиду структурно-функціонального підходу у природничих науках. Якщо говорити про особливості застосування представниками морфологічної школи ІФДМІ вказаного вище методологічного принципу, варто звернути увагу на ту особливість, що вони застосовували не тільки поняття елемент, структура і зв'язок як категорії структурного складника тої чи тої системи, але й використовували термін «частина». Для цих учених велике значення мала різниця між макро- та мікроелементами організму людини [3, с. 189].

Науковці морфологічної школи Івано-Франківського державного медичного інституту створили низку методів, які ефективно застосовувалися в процесі здійснення відкриттів, узагальнень та інновацій. Зокрема, слід вказати на метод поєднання виявлення гемокапілярів і нервових елементів, створений Ю.П. Мельманом та іншими вченими у 1968 р., який дозволяв диференціювати завдяки різному кольоровому контрастуванню інтрамуральні ганглії, нервові клітини, з'єднуючі їх тяжі, а також – такі, що їх оточують гемокапіляри [3, с. 198-199]. Помітне надзвичайне зацікавлення класифікацією та характеристикою дуже великої кількості емпіричних методів [3, с. 196-212]. Це, на наш погляд, дещо вирізняє згадуваних вчених з-поміж інших тогочасних радянських морфологів, у тому числі й представників анатомічної і фізіологічної наук УРСР. Особливо помітним було зацікавлення цими дослідниками у використанні найбільш сучасної дослідницької техніки, зокрема світлового й електронного мікроскопу, роль якого завжди особливо підкреслювалася. Ю.П. Мельман був одним з ініціаторів застосування електронної мікроскопії в радянській медицині. Важливе місце мало й саме технічне забезпечення науково-дослідницького процесу на кафедрі анатомії людини Станіславського, а пізніше Івано-Франківського держав-

ного медичного інституту, яка була основною структурою морфологічної школи, хоч надзвичайно велике значення мала й діяльність інших кафедр навчального і наукового закладу. Колектив кафедри мав у наявності рентгенологічну лабораторію з фотовідділом, створену ще в 1951 р., а також лабораторії експериментальних операцій, гістологічну, гістохімічну та електроскопічну. Окрім того, для цього підрозділу були виділені й забезпечені ін'єкційна кімната та кімната для проведення нейрогістологічних досліджень. Його представники підтримували тісні зв'язки з такими провідними науковими і навчальними установами СРСР, як Львівський державний медичний інститут, Інститут мозку Академії медичних наук СРСР та їхніми лабораторіями [4, с. 191]. Наслідки діяльності морфологічної школи Івано-Франківського державного інституту, на нашу думку, можна класифікувати за такими критеріями:

1. Науково-дослідницькі та інноваційні (вивчення і узагальнення знань про великі підсистеми та багаторівневі складники організму, впровадження нових пізнавальних і практичних методів та раціональних пропозицій). Слід зазначити, що у 70-х роках на кафедрі анатомії людини Івано-Франківського державного медичного інституту проводилося вивчення багатьох органів майже всіх підсистем організму [4, с. 188]. На той час, структурний підрозділ інституту був одним з перших щодо нових патентів і раціональних пропозицій;

2. Формування і підбір наукової еліти, які пов'язані з підготовкою наукових кадрів згідно з новими методологічними підходами;

3. Освітні, які полягали у збагаченні результатів нових наукових досягнень широкого кола, як студентів, так і практичних спеціалістів;

4. Культурно-іміджеві, пов'язані з підняттям наукового престижу ВУЗу та української науки загалом.

Таким чином, на нашу думку, історико-політичні та науково-методологічні суспільні передумови відігравали значну роль у виникненні, посиленні та розвитку наукової діяльності морфологічної науково-дослідницької школи Івано-Франківського державного медичного інституту, інтерес її представників щодо узагальнення знань, зацікавлення суспільно вагомими і складними медико-біологічними проблемами, вплив на цих науковців наукового доробку минулого. Структурний функціоналізм та системний метод разом з деякими положеннями марксистського еволюціонізму та підходом, котрий встановлював тісний взаємозв'язок між вивченням організму в нормі і патології, теорії експерименту з виробничою практикою стали методологічною основою успішних досліджень, поведених у середовищі згаданої школи. Помітним було зацікавлення щодо узагальнення та створення нових методів, спрямованих на досягнення конкретних науково-дослідницьких цілей. Цим науковим досягненням сприяла наявність достатньо високого для цього історичного періоду рівня технічного забезпечення школи як матеріальними, так і інформаційно-комунікативними показниками. Нас-

лідки діяльності її носили виразний і значний науковий, освітній та культурно-комунікативний характер. Подальшого дослідження потребує в'яснення специфічних відмінностей між окремими представниками та групами дослідників цього напряму вітчизняної морфології щодо науково-дослідницьких установок і підходів у різні часові періоди існування і розвитку останнього.

Література

1. Історія Івано-Франківського державного медичного інституту / Г.О. Бабенко, Ф.В.Ковшар, Л.Л. Ротенберг, В.О. Дешко. – Івано-Франківськ: ІФМІ, 1975. –317 с.
2. Бородулин Ф.Р. История медицины. Избранные лекции / Феодосий Романович Бородулин. – М.: Медгиз, 1961. – 254 с.
3. Відомий анатом України – заслужений діяч науки і техніки України професор Ю.П. Мельман (до 100-річчя від дня народження) / Л.І. Хананаєв, Т.В. Котурбаш, М.Г. Шевчук, І.Г. Дацун // Експериментальна і клінічна медицина. – 2013. – № 1. – С. 196-198.
4. Гистофизиология капилляров: монография / В.И. Козлов, Е.П. Мельман, Е.М. Нейко, Б.В. Шутка; Рос. акад. наук. Науч. совет по физиол. Наукам. Ин-т физиологии им. И.П.Павлова. – СПб.: Наука, 1994. – 232 с.
5. Мельман Е.П. Кровеносное русло сердца и его потенциальные резервы / Е.П. Мельман, М.Г. Шевчук. – М.: Медицина, 1976. – 240 с.
6. Мельман Е.П. Морфология почки / Е.П. Мельман, Б.В. Шутка. – К.: Здоровья, 1988. – 152 с.
7. Мельман Е.П. Об анатомической и физиологической достаточности коллатеральных путей их развития / Е.П. Мельман // Вопросы коллатерального кровообращения в функционально-анатомическом и клиническом освещении: 2-я монотематическая конференция 27-30 мая 1964 г.: тезисы докладов. – Ивано-Франковск, 1964. – С. 19-22.
8. Мельман Е.П. Ультраструктурные закономерности эволюции юкстагломерулярных клеток / Ефим Мельман, Лариса Ковальчук // Применение электронной микроскопии в медицине: тезисы докладов областной конференции. – Ивано-Франковск, 1989. – С. 86.
9. Мельман Е.П. Функциональная морфология иннервации органов пищеварения / Е.П. Мельман. – М.: Медицина, 1970. – 328 с.
10. Мельман Е.П. Функциональная морфология прямой кишки и структурные основы патогенеза геморроя / Е.П. Мельман, И.Г. Дацун. – М.: Медицина, 1986. – 176 с.
11. Мельман Ю.П. Коллатеральна реваскуляризація кінцівки через судини окремих м'язів стегна при майже повному перетині його в експерименті / Ю.П. Мельман, В.І. Фучко // Ангіологія: монотематичний збірник наукових праць. Під ред. Б.В. Шутки. – Івано-Франківськ, 1991. – 120 с.
12. Науковий шлях професора Ю.П. Мельмана (до 100-річного ювілею) / Л.Г. Сулим, Т.М. Гончарова, М.Ф. Сівер, А.В. Пушкар // Актуальні пи-

тання теоретичної та клінічної медицини: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, м. Суми, 10-12 квітня 2013 р. / Відп. за вип. М.В. Погорелов. – Суми: СумДУ, 2013. – С. 13-14.

13. Easton D. The Analysis of Political Structure / David Easton. – Routledge, Chapman Hall, Incorporated. – 336 p.

14. Parsons T. The social system / Talcott Parsons. – Psychology Press, 1991. – 575 p.

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.12.2015

*Рекомендовано до друку д.м.н., професором Глушком Л.В.,
д.м.н., професором Білобрюком Р.І. (м. Київ)*

THE EMERGENCE FACTORS AND ACTIVITY CHARACTERISTICS OF THE MORPHOLOGICAL SCIENTIFIC SCHOOL IN THE IVANO-FRANKIVSK STATE MEDICAL INSTITUTE IN THE 1940-90S

O. Z. Detsyk, I. M. Klym, I. V. Stovban

²*Ivano-Frankivsk National Medical University;*

76018, m. Ivano-Frankivsk, Galytska str., 2; ph. +380 (3422) 2-42-95;

e-mail: e-mail: pk@ifnmu.edu.ua

The laws of appearance and development of morphological scientific school of Ivano-Frankivsk State Medical Institute are investigated in the article. The social causes and individual motives of basic scientific achievements of its representatives are found out. The basic methodological approaches and empirical methods are analyzed. Results of their scientific activity are classified.

Key words: *Medicine, history, methodology, philosophy of science, systemic approach, structural functionalism, medical practice*